

Acıyı yuhalatmanın psikolojisi

BİLGE YAĞMURLU*

Bugünlerde sık sık toplumda vicdanın ve empatinin nasıl böyle yok olmuş olabileceğinden söz ediyoruz. Çocuğunu kaybetmiş bir anne nasıl olur da siyaset malzemesi yapılabilir, kalabalıklara nasıl yuhalatabilir? Bu soruyu endişe ve umutsuzluk içinde soruyoruz. Birkaç ay önce bir başka politikacının kederli bir anne için kullandığı “acımanın keyfini yaşayan insan” söylemi için de benzer bir tepkiyi vermiştik.

Bu davranış biçimini anlayabilmek için kişilik bozukluklarını, empati ve vicdan yoksunu insanları, yani sosyopatları, narsist kişilikleri inceliyoruz. Politikacıların davranışları için farklı açıklamalar bulmak mümkün ama belki endişemiz daha çok bu davranışların birkaç politikacı ile sınırlı olmaması. Acılı anneyi yuhalayan politikacının yanında yuhalayan kalabalıklar var. Silahla vurularak hayatını kaybeden bir çocuğun arkasından “güya ekmek almaya giderken!” yazabilenlerin sayısı da az değil.

Kişisel patolojileri anlamaya çalışırken olduğu gibi, toplumun hareketlerini anlamaya çalışırken de psikoloji yol gösterici. Bilimsel çalışmalar bize vicdan ve empati gelişimi normal olan kişilerin de zaman zaman çok acımasız ve merhametsiz olabildiğini gösteriyor. Ve bu rastgele bir davranış şekli değil. Kimin kimlere karşı nasıl davranabildiği psikolojide çokça incelenen konulardan. Merhametsiz davranış örneğine geçmeden önce pozitif kısma odaklanalım ve olumlu sosyal davranışlardan başlayalım. Kime yardımda bulunur, üzüldüğünde kimi teselli eder, elimizdekini kiminle paylaşırsınız? İlk cevap: Bize benzeyene daha fazla olumlu sosyal davranış gösteririz. Genlerimizi paylaştığımız insanlar, yani ailemiz dışında da, bizimle benzer özellikler gösterenlere daha çok yardım eder, daha çok destek oluruz. Bizden olan (iç grup) ve bizden olmayan (dış grup) arasında bir ayrım yaparız. Bu ırk, din, mezhep, dil, cinsiyet de olur, daha spesifik sınıflamalar da olabilir, beyaz Türk, mor Türk ve arkasını denize dönüp et pişiren insanlar gibi. Kulüplerin de işleme şekli buna dayanır. Bizim okuldan mezun olan, bizim takımı tutan, bizim kardeşlik cemiyetinden olan, bizim siyasi görüşü savunan. Diyebilirsiniz ki, bu doğru değil, ben öyle yapmıyorum. Bizden olana daha pozitif davranma eğilimi bir genellemedir, bunu bazı insanlar daha fazla yapar, bazıları çok daha az. Peki kimler bu iç grup-dış grup ayrımını daha çok gösterir?

Toplulukçuluk eğilimi kuvvetli olan,

ilişkisel benlikli kişilerin kendinden olana, yani iç grubundakilere hissettiği aidiyet ve yükümlülük duygusu çok yüksektir. İç grubun bağı çok güçlüdür; iç gruptaki kişilerin kaderleri ortak olarak algılanır. Bu sebeple yardımlaşma, paylaşma gibi destekleyici davranışlar iç gruba çok daha fazla gösterilir. Dış gruba yönelik böyle bir bağlılık ve sorumluluk hissi yoktur. İlişkisel benlikli kişilerin davranışları, büyük ölçüde iç grubun duygu, düşünce ve tutumlarına göre şekillenir. Bireyci eğilimi olan kişilerde ise benlik özerktir. Özerk benlikli kişilerin davranışlarını esas olarak kendi istekleri, duygu ve düşünceleri belirler. Araştırmalar, ilişkisel benlikli kişilerde iç gruba ve dış gruba gösterilen davranışlar arasında büyük farklılık olduğunu ortaya koyuyor. Olumlu sosyal davranışları çok gösteriyorlar ama iç gruplarına yönelik olarak gösteriyorlar. Özerk benlikli kişiler için ise iç grup-dış grup ayrımı çok belirgin değil, ve gösterdikleri olumlu sosyal davranışlara etki eden unsur aidiyetten ziyade kendi içsel özellikleri, vicdan ve empati gelişimleri.

Toplulukçu ve bireyci eğilimi olan kişilerde sosyal davranışlara bakış da çok farklı. Sorumuz şu: “Hangisi daha değerli? Yükümlülüğün olmadığı halde kendin istediğin için birine yardım etmen mi? Yoksa sosyal bir görev olarak senden beklendiği için yardım etmen mi?” Toplulukçu eğilimli kişilerin düşüncesi şöyle: “Sosyal görev olarak yardım etmek tabii daha değerli. Bir davranışı zaten kendim istediğim için yapıyorsam, ne kıymeti var ki?” Bireyci eğilimi olanla-

Bu davranış biçimini anlayabilmek için kişilik bozukluklarını, empati ve vicdan yoksunu insanları, yani sosyopatları, narsist kişilikleri inceliyoruz. Politikacıların davranışları için farklı açıklamalar bulmak mümkün ama belki endişemiz daha çok bu davranışların birkaç politikacı ile sınırlı olmaması

rın düşüncesi ise çok farklı: “Tabii ki bir yükümlülüğüm olmadığı halde, kendim istediğim için gösterdiğim yardım daha değerli. Toplumsal görev olduğu için yapıyorsam bunun ne kıymeti var?” Bu araştırma bulgusu, toplulukçu ve bireyci eğilimi olan kişilerin sosyal davranışlarının nasıl ve neden farklı olabileceğini çok iyi anlatıyor. Toplulukçu eğilimde değerli olan iç grubun tutum ve beklentilerine uygun davranmak; kişinin kendi isteği ve iradesiyle bir davranışı göstermesi değil. Özerklik eğiliminde ise, kişinin davranışlarının esas belirleyicisi kendi özellikleri, kendi düşünce ve tutumları.

Sosyal psikoloji, toplum içinde hareketlerin nasıl oluşabildiğini ve değişebildiğini gösteriyor bize. Kişilikten bağımsız olarak, belli koşullar oluştuğunda insan apaçık gördüğü doğruyu nasıl söyleyemiyor, doğruya nasıl yanlış diyebiliyor. Bu etki mekanizmalarını biliyoruz.

Buradan vicdansızca davranma konusuna geri gelirsek... Olumlu sosyal davranışlar için anlattığım mekanizmanın aynısı merhamet yoksunu davranışlar için de geçerli. İç grup-dış grup ayrımını kuvvetli şekilde yapan toplulukçu eğilimde, kişinin kendinden gördüklerine hissettiği üzüntü ve merhamet ile dış gruba duyduğu üzüntü ve merhamet düzeyi çok farklı olabiliyor. İç gruptan birinin başına gelince ağlatan olay, dış gruptakinin başına gelince ağlatmayabiliyor, ikisi aynı önemde değil. Dış gruptaki ana terörist yetiştiren veya acısının keyfini yaşayan; iç gruptaki aynı ana yüreği dağlanmış mazlum. Aynı mekanizma saldırgan davranışlar için de söz konu-

su. Empati, şefkat ve merhamet hissini daha zayıf duyduğunuz insanlara karşı, yani dış gruptakilere daha kolay şiddet gösterebiliyorsunuz. Ve davranış standardının kişiye göre değişmesi, toplulukçu eğilimli insanlarda daha fazla.

Peki toplulukçu olma eğilimi tesadüfi midir? Psikoloji bilimi, bize devamlılık gösteren hiçbir davranışın tesadüfi olmadığını, her davranışın bir işlevi olduğunu, bu işlevi anlamak için bağlamı incelemenin gerekli olduğunu söyler. Basit şekilde anlatmak gerekirse, refah düzeyi arttıkça, özerklik eğilimi artar. Toplulukçuluk eğilimi refah ortamlarından ziyade, kaynakların sınırlı olduğu bağlamlarda ortaya çıkar. Refah sadece hayat kaynaklarıyla değil, yaşam kaynaklarıyla da ilişkilidir. Eşit haklara sahip bireyler olarak yaşama hakkınız olması bir yaşam kaynağıdır. Bunun olmadığı yerde, içinde yaşadığımız toplumda var olabilmek için, iç grubunuzdaki insanlarla birbirinizin iyiliğini gözetmeniz gerekir. Bu, bireyselliğinize ket vurmanız ve kendi düşünce ve isteklerinizi arka plana atmanızı gerektirecektir. Bu evrimsel bir mekanizmadır. Bu durumda empati, merhamet, pozitif davranış, saldırganlık, hepsi iç ve dış gruplara farklı düzeylerde gösterilebilir.

Ötekileştirme, tüm bu süreçlerde vardır. Baskın olduğunu hisseden grup yaşam kaynaklarını eşit paylaşmak istemediğinde de ötekileştirmeye başlar. Ötekileştirdiğinizde iç grup ve dış gruplar kuvvetlenir. Ötekileştirilenlerin duygu, düşünce ve davranışlarındaki farklılık, ancak toplumdaki varlıkları belirgin hale geldiğinde diğerleri tarafından önemsenir.

Peki çare ne? Çare herhalde ötekileştirmenin pişmanlığını içimizde duyarak, bir ortak üst hedefte birleşmek. Bu üst hedef ancak birlikte, eşitlik içinde, özgür bir ülkede yaşamak olabilir. Dine, mezhebe, milliyete göre ayrışmanın sonuçlarını on yıllardır kendimizde ve komşularımızda en acı örnekleriyle gördük. Türkiye, ötekileştirmeden ve iç grup-dış grup kültüründen alacağını almış olsun. Bugünü anlamak için geçmişe bakmak, gelecek hedefleri için uğraşırken sabırlı ve kararlı davranmak gerekiyor. Gezi, yaşam kaynağının simgesi oldu. Gezi ruhunda yakalanan, daha da genişletilerek toplumun tümünü içerecek şekilde devam ettirilmeli. O zaman yadırgadığımız, vicdana sığdıramadığımız söylemleri destekleyen kalabalıklar olmayacaktır.

* Koç Üniversitesi